

Εισαγωγή στη Συμβουλευτική

Δραστηριότητες για την ενίσχυση των δεξιοτήτων και των τεχνικών στη συμβουλευτική

ΕΒΔΟΜΑΔΑ 8η

Μάιος 2024

Εβδομάδα 8^η

Η συμβουλευτική σχέση (1)

Είναι καθοριστική για την πορεία της συμβουλευτικής διαδικασίας. Θεωρείται ένας από τους πλέον σημαντικούς παράγοντες για την επιτυχία της συνεργασίας του συμβούλου και του συμβουλευόμενου.

(Κανδυλάκη, 2008)

Η συμβουλευτική σχέση (2)

Καθορίζεται από επτά βασικές αρχές:

Η αρχή της ατομικότητας βασίζεται στην άποψη ότι κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός, διαθέτει μοναδική αξία και αξιοπρέπεια.

Η εχεμύθεια. Ο σύμβουλος οφείλει να δείχνει εχεμύθεια για κάθε προσωπική πληροφορία που αφορά τον συμβουλευόμενο.

Η αποδοχή. Ο σεβασμός προς τον συμβουλευόμενο ανεξάρτητα από την αρνητική συμπεριφορά του είναι απαραίτητος.

Μη κριτική στάση. Ο στόχος δεν είναι να αξιολογηθεί ο πελάτης από ηθική άποψη. Αξιολογούνται όμως οι δυνατότητες και τα θετικά του στοιχεία.

Η αποτελεσματική επικοινωνία επιτυγχάνεται με την **ελεγχόμενη συναισθηματική εμπλοκή** του επαγγελματία και τη σκόπιμη εκδήλωση συναισθημάτων προς τον συμβουλευόμενο.

Η αυτοδιάθεση του συμβουλευόμενου αναφέρεται στον σεβασμό των επιθυμιών, των δικαιωμάτων και στην ικανότητα να αναπτύξει αυτογνωσία και στην ανάληψη ευθύνης από πλευράς του για τις ενέργειες που θα ακολουθήσουν. Η εφαρμογή του δικαιώματος της αυτονομίας/ αυτοδιάθεσης τω συμβουλευόμενων στην πράξη σημαίνει ότι ο σύμβουλος θα πρέπει να αποφεύγει να δίνει συνταγές και κατευθύνσεις, καθώς οι αλλαγές που επιβάλλονται απ' έξω δεν διαρκούν για πολύ. Οι μόνιμες αλλαγές προέρχονται από τους ίδιους τους συμβουλευόμενους.

(Biestek, 1957, όπ. αναφ. στο Κανδυλάκη 2008)

Οι τρεις θεραπευτικές συνθήκες στη συμβουλευτική σχέση όπως τις ορίζει ο Carl Rogers

1) Αυθεντικότητα

Ο σύμβουλος είναι γνήσιος, αυθεντικός, όταν είναι σε επαφή με τα συναισθήματά του, όπως αυτά διαμορφώνονται και εκφράζονται μέσα στη συμβουλευτική σχέση. Δεν προσπαθεί να ταυτιστεί με ένα ιδανικό πρόσωπο ή ένα ιδανικό θεραπευτή, δεν υιοθετεί μία στερεότυπη επαγγελματική συμπεριφορά (Αρχοντάκη & Φιλίππου, 2003).

Όσο περισσότερο ο σύμβουλος/ θεραπευτής είναι γνήσιος στη σχέση με τον πελάτη και λειτουργεί χωρίς επαγγελματικά προσωπεία, τόσο περισσότερο αυξάνεται η πιθανότητα να εξελιχθεί ο πελάτης με έναν πιο εποικοδομητικό τρόπο. Όταν ο σύμβουλος αποδέχεται και εκφράζει τα δικά του συναισθήματα, τότε αντιστοίχως ο πλάτης είναι ευκολότερο να εκφράσει τα δικά του συναισθήματα. Η αυθεντικότητα είναι περισσότερο κατάσταση ή, ακόμα καλύτερα, τρόπος ύπαρξης, παρά τεχνική (Κιοσσές, 2017).

Αυθεντικότητα

Οι σύμβουλοι είναι αληθινοί, δηλαδή είναι γνήσιοι, ολόκληροι και αυθεντικοί κατά τη διάρκεια της συμβουλευτικής. Δεν κρύβονται πίσω από μια ψεύτικη βιτρίνα. Μέσω της αυθεντικότητας αποτελούν παράδειγμα ενός ανθρώπου που αγωνίζεται για να επιτύχει μεγαλύτερη γνησιότητα στη ζωή του.

Οι τρεις θεραπευτικές συνθήκες στη συμβουλευτική σχέση όπως τις ορίζει ο Carl Rogers

2) Άνευ όρων αποδοχή

- Αναφέρεται στον σεβασμό που πρέπει να νιώθει ο σύμβουλος προς τον συμβουλευόμενο (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2001).
- Όταν ο σύμβουλος βιώνει μια θερμή αποδοχή για κάθε πτυχή των βιωμάτων του πελάτη, αναγνωρίζοντάς τα ως αναπόσπαστο τμήμα της προσωπικότητάς του, αυτό σημαίνει ότι βιώνει άνευ όρων αποδοχή. Δεν υπάρχουν δηλαδή προϋποθέσεις για την αποδοχή, ούτε συναισθήματα του τύπου «σε αποδέχομαι αν και μόνο αν...». (Rogers, 1957 όπ. αναφ. στον Κιοσσέ, 2017).
- Η άνευ όρων αποδοχή είναι περισσότερο προσωπική αξία παρά συγκεκριμένη συμπεριφορά (Κιοσσές, 2017).

Ο σύμβουλος εκδηλώνει **άνευ όρων αποδοχή** όταν:

- Αναγνωρίζει την αξία της ατομικότητας, της μοναδικότητας και της διαφορετικότητας του άλλου.
- Αποδέχεται τον άλλον συνολικά, ανεξάρτητα από το αν συμφωνεί ή όχι μαζί του ή αν διαφωνεί με κάποιες συμπεριφορές του.
- Αναγνωρίζει τα θετικά στοιχεία του άλλου.
- Αναγνωρίζει και ενισχύει τη δυνατότητα του άλλου για αυτορρύθμιση και αυτοδιάθεση.
- Είναι σε διαρκή επαφή και εξετάζει τα τυχόν αρνητικά στοιχεία που νιώθει απέναντι στον πελάτη.
- Ακούει με προσοχή και ενδιαφέρον αυτό που εκφράζει ο άλλος.

(Αρχοντάκη & Φιλίππου, 2003)

Οι τρεις θεραπευτικές συνθήκες στη συμβουλευτή σχέση όπως τις ορίζει ο Carl Rogers

3) Ενσυναίσθηση

Η κατάσταση ενσυναίσθησης αφορά στο να αντιλαμβάνεται το εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς του άλλου με ακρίβεια και με τα συγκινησιακά συστατικά και νοήματα που εμπεριέχονται σε αυτό, σαν να ήταν ο ίδιος χωρίς να χάνεται η «σαν να...» συνθήκη (Rogers, 1961, όπ. αναφ. στον Κιοσσέ, 2017).

Ο σύμβουλος έχει ενσυναίσθηση όταν: Μπαίνει στη θέση του άλλου. Ακούει ενεργητικά δίνοντας προσοχή σε αυτά που λέει, δείχνει και νιώθει ο άλλος. Εμπλέκεται συναισθηματικά στη σχέση με τον συμβουλευόμενο χωρίς να ταυτίζεται μαζί του (Αρχοντάκη & Φιλίππου, 2003).

Σε προηγούμενες παραδόσεις έχουμε αναλύσει πάλι τη σπουδαιότητα της δεξιότητας της ενσυναίσθησης. Μπορείτε να ανατρέξετε.

Διευκρινιστική σημείωση (1)

Η λέξη «πελάτης» (**client**) κατά την Προσωποκεντρική Προσέγγιση δεν χρησιμοποιείται με την οικονομική της διάσταση, όπως έχει επικρατήσει στις μέρες μας, αλλά χρησιμοποιείται με την ακριβή ετυμολογική της έννοια. Πιο συγκεκριμένα η λέξη «πελάτης» προκύπτει από το ρήμα «πελάζω» που σημαίνει «πλησιάζω». Συνεπώς με τη λέξη αυτή νοείται το πλησίασμα μεταξύ δύο ανθρώπων (Κιοσσές, 2017). Ωστόσο η λέξη πελάτης, παραπέμπει σε εμπορική συναλλαγή και γι' αυτό τείνει να καταργηθεί (Κανδυλάκη, 2008).

Οι όροι «**συμβουλευόμενος**» και «**αποδέκτης υπηρεσιών**» παραπέμπουν σε μια σχέση, όπου τα άτομα, παθητικά, δέχονται όσα τους παρέχονται –κάτι που απέχει πολύ από τη συμβουλευτική διαδικασία, η οποία προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή του ατόμου, με άλλα λόγια ο ίδιος καλείται να πάρει αποφάσεις και να επιλύσει τα προβλήματα που τον απασχολούν, να δει τον κόσμο υπό νέο πρίσμα και να βρει νέες διεξόδους και προοπτικές με τη βοήθεια του συμβούλου (Κανδυλάκη, 2008).

Διευκρινιστική σημείωση (2)

Στην κοινωνική εργασία, βλέπουμε συχνά την λέξη «εξυπηρετούμενος» για να περιγράψει ένα άτομο, μια οικογένεια, μια ομάδα ή μια κοινότητα που απευθύνεται σε μια κοινωνική υπηρεσία ζητώντας βοήθεια προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν, και τις οποίες αδυνατεί ή έχει αποτύχει να αντιμετωπίσει με τα δικά του μέσα (Καλλινικάκη, 1998). Η ίδια συγγραφέας στο βιβλίο της ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (2011) , υιοθετεί τον όρο «συμβαλλόμενος» και αναφέρει: Η αδυναμία απόδοσης ενός επιστημονικού όρου ικανού να αντικαταστήσει τον κλασικό «πελάτη» και το διαδεδομένο «χρήστης υπηρεσιών», οδήγησε στην υιοθέτηση του όρου «συμβαλλόμενος», ο οποίος, παρότι μη ακριβής και ανεπαρκής, εμπεριέχει την έννοια της από κοινού συμμετοχής του ατόμου με κάποιο άλλο (συν-) και υπονοεί ένα περιθώριο επιλογής του να συμβληθεί σε αυτήν. Ως «απευθυνόμενος» χαρακτηρίζεται το άτομο που έρχεται σε επαφή με την κοινωνική υπηρεσία ή και τον ίδιο τον κοινωνικό λειτουργό και τον οποίο χαρακτηρισμό διατηρεί για όσο διάστημα διαρκεί η φάση της διαγνωστικής εκτίμησης του προβλήματος/των προβλημάτων του. Η «μετάβαση» στον ρόλο του «συμβαλλομένου»/«αποδέκτη»/«χρήστη της υπηρεσίας», ή του «εξυπηρετούμενου» από την υπηρεσία προϋποθέτει τη συναίνεσή του ως προς την εμπλοκή του στη διαδικασία επίλυσης-αντιμετώπισης.

Η κοινωνική εργασία μέσω της συμβουλευτικής παρέμβασης δίνει ιδιαίτερη σημασία και προσοχή στην ενδυνάμωση, στη συνηγορία την σύνδεση των ανθρώπων με τις δομές της κοινότητας για την κάλυψη των αναγκών τους (δικτύωση) και στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Ενδυνάμωση

Η «ενδυνάμωση» αποτελεί έναν όρο αρκετά περίπλοκο (Κανδυλάκη, 2007), που συχνά χρησιμοποιείται με αόριστο τρόπο, γεγονός που δημιουργεί σύγχυση (Κανδυλάκη, 2008). Η αρχική χρήση της έννοιας στην κοινωνική εργασία συχνά συνδεόταν με τις καταπιεσμένες ομάδες και όχι σε άτομα (Payne, 2000). Ως έννοια, πλέον, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνική εργασία (Κανδυλάκη, 2007), διότι αποτελεί στόχο των παρεμβάσεών της (Κανδυλάκη, 2009) και αναφέρεται *«στην **κριτική συνειδητοποίηση** της κατάστασης, στην ενεργοποίηση των δυνάμεων και των πόρων του ατόμου, της οικογένειας, της ομάδας και της κοινότητας»* (Κανδυλάκη, 2008, σελ. 26). Σε προσωπικό επίπεδο η ενδυνάμωση παραπέμπει στη δυνατότητα του ατόμου να συμμετέχει σε αποφάσεις και σε διαδικασίες που στοχεύουν στη βελτίωση της ικανότητας του έλεγχου της ζωής του (Δούκα, 2006). Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, ο όρος, επίσης, χρησιμοποιείται ώστε να περιγράψει τους τρόπους ενίσχυσης της κοινωνικής συμμετοχής ώστε να δοθεί στις ευάλωτες ομάδες η δύναμη να αξιοποιήσουν τα αποθέματά τους, να συζητήσουν και να αναλύσουν τα θέματα που τους απασχολούν, να διεκδικήσουν τα δικαιώματα και τις παροχές που δικαιούνται, να αναπτύξουν η δυνατότητα λήψης αποφάσεων και δράσης για τη ζωή τους και να αντλήσουν ικανοποίηση επειδή είναι σε θέση να πάρουν αποφάσεις.

Συχνά οι εξυπηρετούμενοι διαθέτουν δύναμη, την οποία δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν ή δεν πιστεύουν ότι έχουν (Payne, 2000)

Συνηγορία

Ο κοινωνικός λειτουργός συνηγορεί για την αναγνώριση και την προστασία των δικαιωμάτων των εξυπηρετούμενων, για την εξασφάλιση των απαιτούμενων από αυτούς υπηρεσιών, όταν αυτές δεν είναι προσιτές. Εκπροσωπεί και υπερασπίζεται τους εξυπηρετούμενους με στόχο «να ακουστεί η φωνή τους» (Καλλινικάκη, 1999).

Κοινωνική δικαιοσύνη

Όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από ταξική προέλευση, εθνική ή εθνοτική καταγωγή, κοινωνικό φύλο, σεξουαλικό προσανατολισμό, ικανότητες / αναπηρίες, ηλικία και άλλα χαρακτηριστικά που τους διαφοροποιούν, αξίζουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες. Με άλλα λόγια, κάποιος/α που υποστηρίζει την κοινωνική δικαιοσύνη τάσσεται υπέρ μιας κοινωνίας στην οποία τα μέλη της απολαμβάνουν το δικαίωμα στην ελευθερία, στην ισότητα και διακατέχονται από το πνεύμα της συλλογικότητας και της συνεργασίας. Η κοινωνική δικαιοσύνη, λοιπόν, σηματοδοτεί την επιθυμία, αλλά και την προσπάθεια για να επιτευχθεί μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση, καταπίεση, βία, αποκλεισμούς, διακρίσεις και περιθωριοποίηση. Με ένα τέτοιο περιεχόμενο η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης σηματοδοτεί όχι ένα αποτέλεσμα, αλλά πρωτίστως μια διαδικασία, δια της οποίας επιδιώκεται:

- 1) η αναδιανομή των πηγών, των ευκαιριών και των ευθυνών
- 2) η αμφισβήτηση των αιτιών της καταπίεσης και της αδικίας
- 3) η ενδυνάμωση όλων των ανθρώπων έτσι ώστε να μπορούν να συνειδητοποιούν τις δυνατότητές τους και
- 4) χτίζει την κοινωνική αλληλεγγύη και τη δυνατότητα συλλογικής δράσης.

Εβδομάδα 8η. Δραστηριότητα 1η

Αναζητείστε στο διαδίκτυο ή σε άλλες διαθέσιμες πηγές, ορισμούς για τη συνηγορία και την κοινωνική δικαιοσύνη; Πώς αντιλαμβάνεστε αυτές τις δύο έννοιες; Ποια είναι η σημασία τους για τη συμβουλευτική;

Εβδομάδα 8η. Δραστηριότητα 2η

Περίπτωση

Η συμπεριφορά του Μιχάλη (Α' Τάξης, παρακολουθεί το τμήμα υποδοχής και το ολοήμερο πρόγραμμα) χαρακτηρίζεται από παρορμητικότητα και επιθετικότητα. Έχει την τάση να απαντάει απερίσκεπτα προτού ολοκληρωθεί η ερώτηση, δυσκολεύεται να περιμένει τη σειρά του, διακόπτει και κάποιες φορές ενοχλεί με την παρουσία του τους άλλους, ασκεί βία στους συμμαθητές του, αντιδρά συχνά με εκρήξεις θυμού και καταστροφή υλικού όταν δεν παίρνει αυτό που επιζητά. Δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στους σχολικούς κανόνες και να διατηρήσει την προσοχή του. Δείχνει απροθυμία να εμπλακεί σε δραστηριότητες που απαιτούν σταθερή και διαρκή πνευματική προσπάθεια. Την ίδια εικόνα παρουσιάζει στο ολοήμερο. Αγαπάει πολύ το μάθημα της γυμναστικής και ιδιαίτερα το μπάσκετ, διατηρεί περισσότερο την προσοχή του όταν παρακολουθεί παραστατικές τέχνες (κυρίως θέατρο) και κινηματογράφο. Η πλειονότητα των μαθητών του Σχολείου, όπως και ο Μιχάλης, είναι Ρομά. Οι γονείς του βρίσκονται σε διάσταση, ο πατέρας του (28 ετών) ζει στην Κόρινθο. Τα παιδιά μένουν με τη μητέρα τους, ενώ έχουν να δουν τον πατέρα τους εδώ και 5 χρόνια. Ο Μιχάλης δεν έχει φοιτήσει στην προσχολική αγωγή. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας είναι ιδιαίτερα χαμηλή. Η μητέρα εργάζεται περιστασιακά. Οι τρεις ζουν σε ένα κοντέινερ κάτω από δυσμενείς συνθήκες. Η μητέρα ανέφερε πριν λίγες μέρες στην Διευθύντρια του Σχολείου: *«Θέλω να με βοηθήσετε για ν' αλλάξουμε σπίτι, φοβάμαι ότι θα πεθάνουμε εκεί μέσα. Ακόμα και χρήματα να βρω, κανείς δεν θα νοικιάσει σε μας»*. Στο σχολείο εργάζεται κοινωνικός λειτουργός και λειτουργεί τμήμα ένταξης.

Η εκπαιδευτικός του τμήματος έχει καλέσει τη μητέρα του Μιχάλη για να συζητήσουν για τη συμπεριφορά του. 1) Τι έχει να διαχειριστεί η εκπαιδευτικός; 2) Ποιες ερωτήσεις θα μπορούσε να κάνει σε αυτή την πρώτη συνάντηση με τη μητέρα; 3) Ποιες δεξιότητες συμβουλευτικής θα μπορούσε να αξιοποιήσει; 4) Τι θα μπορούσε να αποφύγει; 5) Ποιες ενέργειες θα μπορούσε να αναλάβει για την υποστήριξη του μαθητή και της οικογένειάς του; 6) Ποιες ενέργειες θα μπορούσε ο κοινωνικός λειτουργός του Σχολείου να αναλάβει για τον μαθητή και την οικογένειά του;

Εβδομάδα 8η. Δραστηριότητα 3η

Αναζητείστε στο Διαδίκτυο ή σε άλλες διαθέσιμες πηγές, τη σχέση της πολιτισμικής επάρκειας/ επιδεξιότητας με τη συμβουλευτική. Αναπτύξτε ένα κείμενο μέχρι 250 λέξεις.

Εβδομάδα 8η. Δραστηριότητα 4^η

Τις δραστηριότητα αυτή την πραγματοποιούμε κατά τη διάρκεια των συμβουλευτικών συναντήσεων/ συνεδριών με παιδιά, εφήβους, αλλά και με ενήλικες. Σας προτείνουμε να τη δοκιμάσετε και εσείς. Αν σας δυσκολέψει καθώς την κάνετε, δεν πειράζει, μπορείτε να την παραλείψετε. Αν πάλι νιώσετε άβολα ή πίεση, μπορείτε να επικοινωνήσετε μαζί μου. Είμαι στη διάθεσή σας.

Αποθέματα (Παπαδάτου και Καμπέρη, 2013)

Στόχος της δραστηριότητας είναι η αναγνώριση των αποθεμάτων και διερεύνηση του υποστηρικτικού δικτύου. Τι είναι εκείνο που σας βοηθάει στις δύσκολες στιγμές σας; Ποια είναι τα δυνατά σας σημεία; Ποιες είναι οι δεξιότητες που μπορείτε να αξιοποιήσετε προκειμένου διαχειριστείτε δύσκολες καταστάσεις και γεγονότα που συμβαίνουν στη ζωή σας;

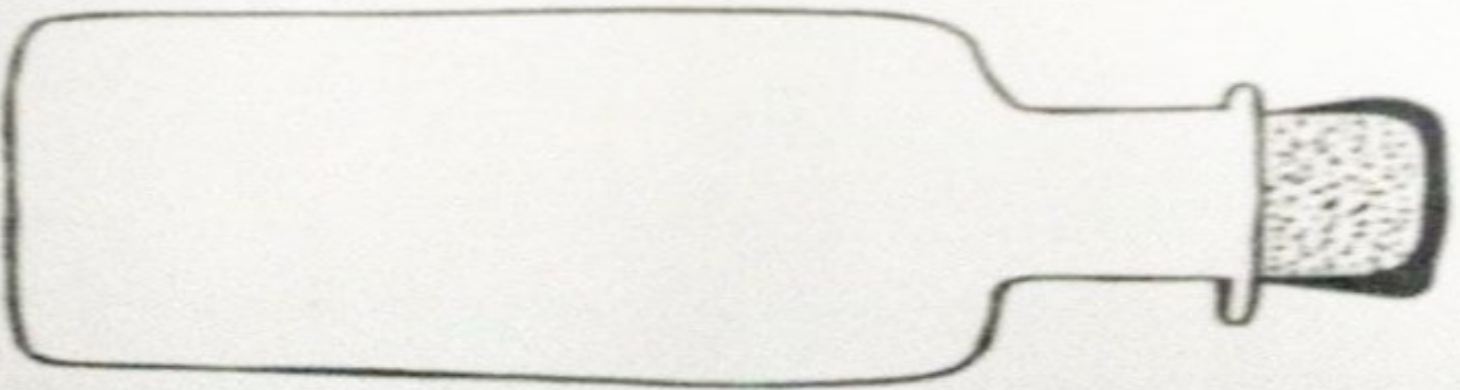
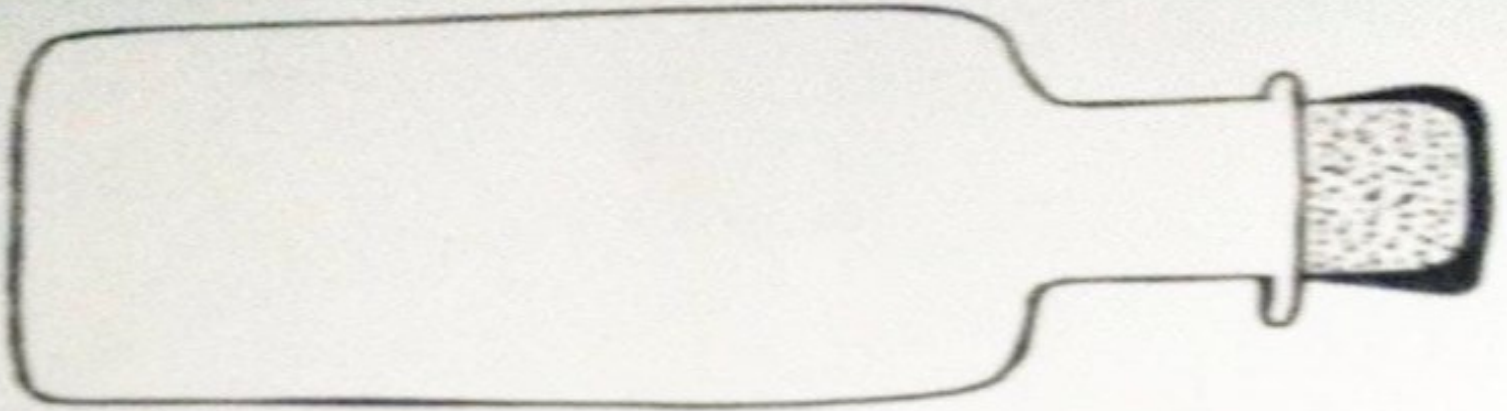
Συμπληρώστε το φύλλο εργασίας που αποτελείται από τρία «μπουκαλάκια».

Στο πρώτο απαντάτε «Με ποιον τρόπο ο εαυτός μου με βοηθά να διαχειριστώ τις δύσκολες στιγμές; (π.χ. συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τρόποι αντιμετώπισης, συγκεκριμένες σκέψεις που κάνω). Καταγράψτε όλα τα θετικά στοιχεία της προσωπικότητας σου που λειτουργούν προστατευτικά για σας (για παράδειγμα: κοινωνική, δημιουργική, φιλική, κτλ.)

Στο δεύτερο μπουκαλάκι: Ποιοι άλλοι, και με ποιο συγκεκριμένο τρόπο ο καθένας τους, με στηρίζει; Γράψτε τα ονόματα των ανθρώπων που νιώθετε ότι είναι πηγές υποστήριξης για σας.

Και στο τρίτο: Από ποιες άλλες πηγές αντλώ δύναμη (π.χ. αξίες, χόμπι, δραστηριότητες, πίστη κλπ)». Μπορείτε να γράψετε τα ενδιαφέροντα σας, αλλά όλες τις αξίες που δίνουν νόημα στη ζωή σας.

Στη συνέχεια απαντήστε: «Είσαι ικανοποιημένος από όλα αυτά που έχεις γράψει στα “μπουκαλάκια” σου; Σε βοηθούν πραγματικά; Χρωμάτισε κάθε “μπουκάκι”, δηλώνοντας πόσο γεμάτο ή άδειο είναι για σένα. Με ποιο συγκεκριμένο τρόπο θα μπορέσει να αυξήσει τα αποθέματά του σε έναν ή περισσότερους τομείς που απεικονίζονται στα «μπουκαλάκια».

Θα χαρώ να λάβω τα «αποθέματά» σας, τα οποία μπορείτε να τα φωτογραφίσετε και να τα εντάξετε στο αρχείο word με όλες τις δραστηριότητες της παράδοσης. Και σχολιάστε το πώς σας φάνηκε αυτή η δραστηριότητα με τη μορφή του αναστοχασμού. Αν κάποιος, δεν επιθυμεί να μοιραστεί τις σκέψεις του, θα σεβαστώ απόλυτα την επιλογή του!

Πληροφορίες για την κατάθεση της εργασίας με τις δραστηριότητες

- Καταγράφετε σε ένα αρχείο word όλες τις απαντήσεις από τις δραστηριότητες του παρόντος μαθήματος.
- Είναι σημαντικό να γράφετε, πριν από κάθε απάντηση, τον αριθμό της εβδομάδας και της δραστηριότητας.
- Οι εργασίες κατατίθενται μέσω e-class, μέχρι τις **22/5/2024**

Σας ευχαριστώ για τη συνεργασία και την ανταπόκριση

Βιβλιογραφία

- Αρχοντάκη, Ζ και Φιλίππου, Δ. (2003). *205 βιωματικές ασκήσεις για εμπύχωση ομάδων*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Corey, G. (2005). *Θεωρία και πρακτική της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας* (Μετ.: Μ. Μπαρμπάτση, Επιμ. Ε. Κοτρωτοίου). Αθήνα: Έλλην.
- Δημοπούλου-Λαγωνίκα, Μ. (2011). *Μεθοδολογία Κοινωνικής Εργασίας: Μοντέλα παρέμβασης*. Αθήνα: Τόπος.
- Δούκα, Μ. (2010). Ενδυνάμωση: Μια πρόκληση για την κοινωνική εργασία. *Κοινωνική Εργασία*, 84, 199-210.
- Ζάχος, Δ. (2019). Κοινωνική δικαιοσύνη στην εκπαίδευση: ορισμένες κριτικές παρατηρήσεις. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σελ. 546-554). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.
- Καλλιδικάκη, Θ. (1998). *Κοινωνική εργασία: Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλλιδικάκη, Θ. (2011). *Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Κανδυλάκη, Α. (2007). *Δραματοποίηση και θεατρικό παιχνίδι: Δυναμικά «εργαλεία» παρέμβασης της «κοινωνικής εργασίας ενάντια στις διακρίσεις» στο διαπολιτισμικό σχολείο*. Στο Κ. Δρακοπούλου, (Επιμ.), *Θέατρο και διαπολιτισμική αγωγή*, (σελ. 227- 250). Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Κανδυλάκη, Α. (2008). *Η Συμβουλευτική στην Κοινωνική Εργασία: Δεξιότητες και Τεχνικές*. Αθήνα: Τόπος.
- Κανδυλάκη, Α. (2009). *Κοινωνική εργασία σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον*. Αθήνα: Τόπος.
- Κολέτση, Μ. & Τράγου, Ε. (2013). *Κλινική αξιολόγηση και συμβουλευτική*. Αθήνα: Καλέντη.
- Μαλικιώση -Λοϊζου Μ. (2012). *Συμβουλευτική ψυχολογία*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κιοσσές, Β. (2017). *Η ενσυναίσθηση στη σχέση γιατρού ασθενή*. Διδακτορική Διατριβή Τμήμα Ιατρικής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παπαδάτου, Δ. και Καμπέρη, Ε. (2013). *Απώλειες ζωής, Γέφυρες Στήριξης: Κατευθύνσεις για τη στήριξη μαθητών που θρηνούν*. Αθήνα: Μέριμνα.
- Payne, M. (2000). *Σύγχρονη θεωρία της κοινωνικής εργασίας*. (Επιμ. Θ. Καλλιδικάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.